

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Studiedag over mentalisatie van de VVPT, Kortenberg, 14 juni 2002

Veerle Jans

Mentalisatie is een actueel thema. Grosso modo zijn er twee benaderingen. De oudste en meest verspreide is die van Bion. Hij ontwikkelde een theorie over het 'denken' of mentaal verwerken van emoties en waarnemingen. Meer recent is de theorie van Fonagy en Target vanuit het empirische gehechtheidsonderzoek. In deze optiek is mentaliseren (geoperationaliseerd als 'reflectief functioneren') het begrijpen van gedrag en gevoelens van zichzelf en anderen in termen van mentale toestanden.

Bij wijze van inleiding plaatste Mark Kinet deze twee benaderingen in het psychoanalytische landschap. Hij omschreef de basisideeën van Bions theorie over het denken en plaatste deze aan de kant van wat hij 'l'analyse au négatif' noemde, een analyse met veel aandacht voor het onkenbare. Hij beschreef ook de benadering van Fonagy en bracht die in verband met auteurs als Stern en ook met het geheugenonderzoek.

Rudi Vermote nam het op zich om de benadering van Bion toe te lichten. Bion beschreef niet alleen het ontstaan van gedachten, maar ook de manier waarop deze gedachten gebruikt worden. Deze twee assen stelden Bion in staat om zijn psychoanalytische theorie over het 'denken van emotionele ervaringen' in een tabel te vatten, de zogenaamde GRID. Vermote onderscheidt in deze tabel drie velden die hij klinisch gebruikt: een veld van psychisch nog onverwerkte ervaringen, een veld waarin psychische elementen gebruikt worden om zich af te sluiten voor ervaringen en een veld waar ervaringen psychisch verwerkt worden. De bruikbaarheid van deze benadering wordt toegelicht met verschillende psychopathologische beelden. Aan de hand van een analysezitting

gaf Vermote ook het verschil in benadering van mentaliseren volgens Bion en volgens Fonagy-Target weer. Tot slot werden verschillende mentalisatieprocessen geïllustreerd met beeldmateriaal uit de creatieve therapie van mensen met persoonlijkheidsstoornissen.

Mary Target is de grondlegster van de Fonagy-Targetbenadering. Ze gaf een gevalsbespreking van een man met een narcistische persoonlijkheidsstoornis. In haar model baseert Target zich op het gegeven dat in de (vroeg) kindertijd mentalisatie gekenmerkt wordt door twee manieren of 'modi' om interne ervaringen te relateren aan de externe wereld. In de 'psychic equivalent mode' veronderstelt het kind dat zijn interne wereld en die van anderen overeenkomt met de externe realiteit. In de 'pretend mode' gedurende een spel, weet het kind dat de interne ervaring niet noodzakelijk de externe realiteit representeert, maar is er geen relatie tussen het spel en de externe wereld. In een normale ontwikkeling, waarbij een veilige hechting essentieel is, integreert het kind beide manieren zodat het de innerlijke en externe realiteit als verbonden maar tegelijk verschillende beleeft. Dit mentaliseren of ook reflectief functioneren ontstaat doordat een ouder, of ouder kind, tijdens een spel het gedrag vanuit de mentale toestand van het kind benadert. In de casus van Mr. C evolueert de patiënt van de 'split-modus' naar mentalisatie via de transitionele mogelijkheden van het analytische proces. Aanvankelijk werden in de sessies gevoelens en ideeën van een grote afstand gezien. In de enkele dromen uit die periode bevond hij zich alleen in de woestijn of in de oceaan en gebeurde er niets. Target vertaalde deze dromen, gevoelens en ideeën als mentale ervaringen en sprak tegen hem alsof hij een interne wereld had, waardoor hij geleidelijk aan meer dingen leek te voelen en verbinden. In het derde jaar van de analyse werden zijn relaties intenser en meer persoonlijk, waarbij Target de

hypothese opperde dat zolang de patiënt zijn interne wereld splitste, ervaringen als echte en bedreigende objecten vernietigd moesten worden, terwijl ze in het derde jaar analyse als fantasielevens konden blijven bestaan.

Gaston Cluckers stond uitvoerig stil bij de theoretische achtergrond van de Fonagy-Targetbenadering en maakte ook bruggen naar de denkwijzen van andere auteurs. Het idee over het ontstaan van mentalisatie in het circulaire proces van een veilige relatie vindt men ook bij Bick en Anzieu, die de eerste vorm van reflexiviteit situeren in de huid: 'une peau à penser'. Winnicott gebruikt het woord 'spiegelen' wanneer de moeder via haar gelaat en affect de ervaringen van het kind reflecteert. Ook de 'afstemming' van Stern sluit daarbij aan: via de ervaring dat de ander aansluiting kan maken met je innerlijk kan het kind beginnen te beseffen dat de ander een verschillend standpunt kan hebben. De integratie van de 'equivalent mode' en de 'pretend mode' brengt conflict, angst, schuld en schaamte met zich mee, wat overeenkomt met de oedipale fase van Freud. De consequenties van de mentalisatietheorie voor de therapie met kinderen zijn onder meer de discussies over de plaats van spel en over het inbrengen van realiteit in de therapie. Tevens het belang van werken met ouders om via mentalisatie bij de ouders de cirkel van herhaling te doorbreken.

Philippe Van Haute was gevraagd om vanuit het lacaniaanse model een verbinding met het Angelsaksische concept van de mentalisatie te maken. Hij deed dit op een zeer originele manier door Lacans eigen interpretatie van Kleins gevalstudie over de 'kleine Dick' te bespreken. Klein interpreteert de contactstoornis van de kleine Dick als het stoppen van de vorming van symbolen vanuit een blokkering in een oraal-sadistische objectrelatie. Volgens Lacan is het niet de relatie met het moederobject, maar de relatie tot het eigen beeld die primair is. De kleine Dick ontwikkelt volgens hem geen symbolen omdat hij in een imaginaire relatie met zijn eigen beeld blijft. Het is slechts de toegang tot de taal die hem daaruit kan bevrijden. Bij de kleine Dick is er geen appèl vanuit de taal, de taal laat hem onverschillig. Wat Klein volgens Lacan doet, is juist woorden geven aan de kleine Dick, zodat hij op een betekenisvolle

manier kan duiden en een eigen positie kan innemen. Daardoor handelt Klein op een lacaniaanse manier zonder het te weten. Op het einde van zijn lezing ging Van Haute verder en betoogde dat de kleiniaanse lichaamsbeleving niet adequaat in het imaginaire-visuele gevat kan worden en ook niet helemaal buiten de orde van de taal valt. Lacan lijkt voorbij te gaan aan de wezenlijke bijdrage van Klein.

De studiedag eindigde met een discussie over de dialectiek tussen de verschillende benaderingen.

V. Jans is psychiater en psychoanalytisch therapeut in opleiding.

The English Speaking Weekend Conference on Love **Verslag van het studieweekend, georganiseerd door The British Psychoanalytic Society, Londen, 12 en 13 oktober 2002**

Marc Hebbrecht

Wat een *conference!* Boeiende lezingen, gekruid met verwijzingen naar kunst en literatuur, gevolgd door discussies in kleine groepen. En tussendoor nog een cabaret over de hete onderwerpen in de actuele psychoanalyse. Maar als je het fijne over de liefde wil weten, kun je wellicht beter in de nabijheid van dichters vertoeven.

Riccardo Steiner gaf een historisch overzicht van Freuds opvattingen over de liefde. Freud verbindt liefde niet alleen met de primitieve manifestaties van de onbewuste, vroegkindelijke seksualiteit, maar ziet haar ook als een ontwikkelingsproces: een aanvankelijk volledig op zichzelf gericht zijn transformeert zich gaandeweg in liefde voor de ander. Later mondt dit uit in de volwassen objectliefde die na de adolescentie tot ontplooiing komt. Volgens Freud is rijpe liefde gericht op heteroseksuele genitale omgang, met als doel zich voort te planten, met een partner die men als uniek ervaart binnen een exclusieve, monogame relatie waarin tederheid, kameraadschap en seksualiteit geïntegreerd zijn. Rijpe liefde veronder-

stelt een succesvolle oplossing van het Oedipuscomplex. Freud heeft gewezen op de pathogene gevolgen van de plotse verliefdheid waarbij het Ik zich verliest in de overschatting van het liefdesobject. In zijn latere geschriften is Freud vooral overtuigd van de onophoudelijke strijd tussen liefde en haat (haat komt vroeger dan liefde) en tussen liefde en doodsdrijf. Eigenlijk heeft de idylle van het gelukzalige kind dat liefdevol bezit neemt van de moederborst nooit bestaan; vanaf het prille begin wordt er heftig strijd geleverd tussen de libido en de doodsdrijf. Steiner liet zien hoe de accenten in Freuds inzichten in de loop van de jaren voortdurend verschoven zijn.

André Green presenteerde zijn diepgaande bijdrage (*Eros and Eris*) met veel dramatiek. Van hem kregen we een heldere beschrijving van de passionele liefde en de verliefdheid. De toestand van verliefdheid is het gevolg van het plotseling opheffen van de verdringing: een rustige geest wordt verstoord als door een *coup de foudre*. Men voelt zich onweersaanbaar aangetrokken, idealiseert het liefdesobject en streeft de grootst mogelijke nabijheid, zelfs de fusie ermee, na. Geliefden hebben het gevoel dat ze voor elkaar bestemd zijn; hun ontmoeting was een noodzakelijkheid. Maar verliefdheid kan voorbijgaan of omslaan in haat ('Eros has become Eris'), of erger nog: in onverschilligheid. Buitenstaanders zien het gekke ervan maar de betrokkenen zelf niet. Green beschrijft mooi het pijnlijke van de verliefdheid: de band met jaloezie, de nostalgie, het tijdelijke en het grillige karakter ervan. Green noemt liefde de kroning van het object. En zoals een koning niet gekroond wordt op de dag van zijn geboorte, zo hebben de liefde en het object hun eigen wordingsgeschiedenis.

Na de theoretische bijdragen van Steiner en Green werden twee klinische gevallen gepresenteerd. Ana Paulina Sauma beschreef een bioniaans geïnspireerde psychoanalyse (drie jaar lang vijfmaal per week) bij een narcistische adolescente, die door haar ouders was verlaten en zelf in een kluwen van sadomasochistische relaties was vastgeraakt. Voor de patiënte was de identificatie met haar koude en verwerpende ouders haar manier om hen

lief te hebben en hen niet volledig te verliezen. Haar beslissing om in psychoanalyse te gaan, was een poging een almachtsfantasie in stand te houden waarbij ze als het ware haar ouders goed kon maken en genezen. Ze bleef echter vasthouden aan haar vrouwelijke strategie: het buiten zichzelf in anderen leggen van ondraaglijke gevoelens, terwijl ze zichzelf identificeerde met de koude, verwerpende en superieure objecten.

De analyse van Rosemary Davis betrof een man die zich na de dood van zijn vader narcistisch gepantserd had. Het doorbreken van de narcistische afweer, waarbij het verlies van de vader en de hiermee geassocieerde gevoelsambivalentie herbeleefd werden, was zo bedreigend voor de patiënt dat hij een ernstige zelfmoordpoging deed. Deze was te begrijpen als een regressie naar een narcistische identificatie met zijn dode vader. Volgens Davis kan men objectliefde niet zomaar in het verlengde, als een uitvloeisel van de narcistische liefde zien. Interessant vond ik haar bewering in verband met narcisme: narcisme is verlangen naar een ander maar naar een perfect afgestemde ander, dus eigenlijk naar een ander die niet authentiek is en nooit zichzelf mag zijn.

In haar bijdrage over liefde in de eenentwintigste eeuw, onderzocht Anna Christopoulos, een jonge collega uit Athene, waarom het moeilijk is om voor langere tijd een liefdesrelatie passioneel te houden. Ook zij bracht een complexe casus: over een heroïne gebruikende, narcistische man die erin slaagde een afgesplitste en wederzijds bevredigende relatie met zijn partner vol te houden. In haar theoretische beschouwingen verwees ze overigens naar het werk van onze Vlaamse collega, Paul Verhaeghe.

Op zondagvoormiddag genoten we van de poëtische bijdrage van Gregorio Kohon (ook een bekend dichter!) over een schizofrene man die drugs gebruikte: een verhaal over een lange en moeizame analyse, doorspekt met theoretische beschouwingen uit het werk van Rosenfeld en Segal. Maar ook een verhaal van een miraculeuze genezing: een stinkende patiënt, die constant wanen heeft en hallucineert, doet moeizaam afstand van zijn psychose en ontdekt hierbij hoe gek zijn moeder en

zijn zuster zich gedragen. Hij slaagt erin een eigen zaak op te bouwen en hij hecht zich in een stabiele partnerrelatie, al blijft hij nog onderhevig aan depressieve episodes. Het was beangstigend voor de analyticus toen hij geconfronteerd werd met de passionele overdracht van een psychotische patiënt die een onvoorwaardelijke liefde zocht. De analyticus dient volgens Kohon dit risico te nemen, wetende dat hij strijd zal moeten leveren tegen de destructieve neiging van de patiënt. Liefde vormt het hart van de overdracht en maakt alle frustraties, eigen aan de analytische situatie, voor de patiënt draaglijk. Maar er zit ook een perverse kant aan het analytische contract: één subject legt een ander welbepaalde condities op die ertoe leiden dat een liefdesrelatie ontstaat: aan de patiënt wordt immers gevraagd elke seksuele fantasie, elke droom, elk intiem verlangen uit te spreken terwijl de analyticus vrijwel niets van zijn eigen innerlijk prijsgeeft. En dit kan leiden tot een machtsspel. Volgens Kohon is het noodzakelijk dat we onze patiënten graag zien. Fundamentele antipathie moet onderscheiden worden van tegenoverdrachtsreacties die in principe begrijpbaar en toereikbaar zijn en die de basis vormen van duidingen die we aan de patiënt geven en verandering mogelijk maken. Maar een fundamentele antipathie maakt het begrijpen onmogelijk. De liefde van de analyticus is altijd gecombineerd met zijn passie voor het werk en de psychoanalytische theorieën; het één kan niet zonder het ander. Het is onze passie voor de psychoanalyse die ons werkelijk en levendig houdt en ons in staat stelt goed genoeg te zijn voor onze patiënten. Het meeste genoot ik van het cabaret op zaterdagavond. Enkele leden van de Britse Vereniging hadden een 'love song contest' georganiseerd waarbij elke analytische groep (kleinianen, neofreudianen, Onafhankelijken) een eigen lied rond een psychoanalytisch liefdesthema vertolkte. Het gehele weekend was als een droom, en het cabaret een droom in de droom. Zei Freud niet dat dan de waarheid wordt gesproken?

M. Hebbrecht is psychiater, psychoanalytisch-psychotherapeut en psychoanalyticus.

Psychoanalyse en politiek – (In)tolerantie in de samenleving Verslag van het symposium van de Stichting Psychoanalyse en Cultuur te Brugge, 9 november 2002

Walter Schönau

Wat kan de psychoanalyse bijdragen aan inzicht in het probleem van de groeiende onverdraagzaamheid? Dit was het onderwerp van een symposium, mede georganiseerd door het Psychotherapeutisch Centrum Rustenburg, waaraan ruim tweehonderd belangstellenden deelnamen. De vier sprekers hadden meer diagnoses dan therapieën te bieden. Zij deelden de notie dat racisme en vreemdelingenhaat in eerste aanleg fantasmatische aangelegenheden zijn, alsmede het besef dat het dichotomiedenken in wij/zij-tegenstellingen verleidelijk is. Maatschappijkritiek dient ook zelfkritiek te zijn. Het derde gemeenschappelijke was het vermogen tot luisteren 'met het derde oor', waardoor een verspreking als 'heilige oorlogen vieren' een lach van herkenning oproep.

De drang tot het uitbannen van het kwaad blijkt een van de hoofdoorzaken van het kwaad in de wereld. In haar betoog over de heilige oorlog die een eind aan alle oorlogen moet maken attendeerde Adeline van Waning, die recentelijk een boek over de materie (1999) heeft gepubliceerd, op de paradoxen waarin we ons verstrikken als we de wereld willen verbeteren: 'Waarom doden we mensen om hun te laten zien dat het doden van mensen fout is?' Een ander voorbeeld daarvan is dat men in Amerika, om de humane waarden van het vrije Westen te verdedigen in de strijd tegen het terrorisme, serieus overweegt het martelen weer in te voeren. Zij schetste een ontwikkelingslijn van het infantiele stadium, waarin het kwaad wordt afgesplitst en op de ander wordt geprojecteerd, via de stadia van verdraagzaamheid en empathie naar het bereiken van compassie, een niet oordelende acceptatie van de ander. We zullen de wereldwijde auto-immuunziekte (Beck en Cowan) van het overgeleverd zijn aan de vroege afweermechanismen moeten overwinnen en een besef van mondiale eenheid, een soort wereldidentificatie moeten bereiken.

Haar betoog laat zich samenvatten in de zin: we kunnen het kwaad niet bij de ander dumpen en denken dat we er dan vanaf zijn, want die ander zijn we zelf.

Bestond haar voordracht uit een combinatie van freudiaanse argumentatie met een oosterse mensbeschouwing, de doelstelling van Paul Verhaeghe was exegese van de geschriften van Lacan met het oog op het vraagstuk van de tolerantie. Met argwaan bezag Lacan, en met hem Verhaeghe, de goede bedoelingen, die immers vaak een kern van onverdraagzaamheid bevatten – vooral wanneer de ander op een andere wijze blijkt te genieten. Onze ‘Samaritaanse reflex’, de *caritas*, is in wezen een vorm van ‘kolonisatie’. Onder het mom van helpen en genezen uit zich de *Wille zur Macht*. En de goedbedoelende therapeut ontloopt zich als een tweede Procrustes die zijn cliënten geestelijk amputeert of uitrekt om ze aan de lengte van zijn standaarddivan aan te passen. Lacans ethiek streeft niet naar maximale gelijkheid, maar naar erkenning van het verschil. Vertaald naar de politiek betekent dit: hoed u ervoor de allochthoon te willen laten integreren om hem aan ons gelijk te maken! Dit leidt tot agressie en frustratie. Wat Freud ‘castratie’ noemde en Lacan het ‘tekort’ moeten we niet weg willen werken. Terecht werd er in de discussie opgemerkt dat het te erkennen verschil ook weer niet te groot mag worden.

De psychoanalyse is bij uitstek het instrumentarium voor de bestudering van de fantasieën waarin we onbewust verstrikt zijn, betoogde Marc De Kesel. Zij is immers geen hersentheorie, maar een theorie van onze fantasiewereld. Ook zijn lacaniaanse analyse van het racisme maakte korte metten met de goede bedoelingen, bij voorbeeld van vormingsprojecten tegen racisme. Het fiasco van het nazisme en de apartheid heeft ons blijkbaar niet van onze haat jegens de ander bevrijd. Integendeel, na 11 september 2001 keren deze gevoelens sterker dan ooit terug. De ineenstorting van het Oostblok beroofde ons van onze vertrouwde vijand. De politieke destabilisatie daar veroorzaakte een psychische desoriëntatie in het Westen, vandaar de enorme behoefte aan een nieuw vijandbeeld: Milosević, Osama bin Laden, Saddam Hussein ... Een aantal ‘van-zelfsprekende’ aspecten van onze identiteit op macroniveau zijn verdwenen. De ander in wie we

het kwaad willen dumpen is nu gevaarlijk dichtbij en – toppunt van de geperverteerde logica van het racisme! – hoe meer hij geïntegreerd is, des te meer woede roept hij op. De Kesel wees op het onvermijdelijke van het racisme in de ‘oedipale grammatica’ van ons onbewuste. We hebben negatieve heterostereotypen nodig voor onze identiteit, die zich niet zonder een zekere ‘identitaire haat’ kan handhaven. Wie het racisme wil bestrijden dient die primaire haat jegens de ander onder ogen te zien. De parlementaire democratie met haar georganiseerde dissensus is daarom zo succesvol, omdat ze de haat humaniseert. Zij levert met haar conflictregulatie een kanalisering voor de negativiteit die in iedere identiteitsclaim opgesloten ligt.

Uit de voordrachten kwam vooral naar voren dat een ‘therapie’ van de intolerantie niet in een oproep tot meer altruïsme is gelegen, maar moet beginnen met een ‘diagnose’ van de onbewuste fantasieën die aan het euvel ten grondslag liggen. Symptoombestrijding zal niet helpen. Dat was ook een van de conclusies uit het betoog van de *keynote speaker*, de Sloveense filosoof, ideologecriticus en psychoanalyticus Slavoj Žižek, wiens essay *Pleidooi voor intolerantie* (1998) hem al bij voorbaat tot een gezaghebbend spreker over deze materie maakte.

Zijn uiteenzetting over *The theology of tolerance* werd een spontaan betoog waarin hij commentaar leverde op de uitgereikte tekst van zijn voordracht. In zijn theologie van de verdraagzaamheid is God niet meer almachtig, hij heeft onze hulp nodig. Žižeks favoriete denkfiguur is het omkeren van gangbare meningen. Dacht u bijvoorbeeld dat een monotheïstische godsdienst intolerantie in de hand werkt en dat de oosterse spiritualiteit verdraagzaamheid bevordert? Hij betoogde dat het boeddhisme in wezen onverschillig staat tegenover de maatschappij en haar onrechtvaardigheden, ja dat het zenboeddhisme zich leende voor blinde gehoorzaamheid aan de leider in de oorlog. De vraag is, aldus Žižek, of de termen ‘tolerantie’ en ‘respect’ onze blik op het probleem niet vertroebelen. Met een aantal voorbeelden gaf hij aan hoe we met de ander feitelijk contact maken en welke (soms laag-bijde-grondse) motieven ons gedrag daarbij bepalen. Net als Verhaeghe zag hij (met Lacan) de intolerantie als het niet kunnen verdragen hoe

de ander geniet. Als voorbeeld noemde hij de uitwassen van de anti-rokencampagne in de Verenigde Staten. Hij illustreerde zijn standpunten met twee metaforen, die van het Franse desiert *tête de nègre*, een lege chocoladebol, en van de chocolade-eieren die je uit een automaat kunt halen en waarin een plastic speelgoedje zit. Het gaat om onze nieuwsgierigheid naar wat er in dat ei zit, en of er wel wat in zit. 'We all have nigger's heads, with a hole in the centre, and what we refer to as the fixed core of our identity is precisely just another plastic toy. The true struggle is the struggle for the plastic toy which will fill in the central void.'

Bij de paneldiscussie onder leiding van Wolf Spanoghe gingen Jan Cambien, Jan Scheffer en de sprekers vooral in op de prikkelende uitspraken van Žižek. Zo vroeg men naar de intolerantie van de psychoanalyse. Zijn antwoord luidde dat de psychoanalyse inderdaad intolerante trekjes vertoont: alles dient geïnterpreteerd te worden; en er is te weinig oog voor de relativiteit van haar referentiekader.

We kunnen beter naar de functie van vreemdelingenhaat vragen dan naar de *waarheid* van de argumenten der racisten. Het gaat er niet zozeer om wat we geloven als wel welke behoefte met dat geloof wordt bevredigd. En we zullen de ander nooit kunnen overtuigen met onze argumenten. Dat geldt dus ook voorzover we met onze psychoanalytische inzichten politici willen overtuigen: 'We don't share the solutions, we share the problems.' Tot slot werd gevraagd of de lacaniaanse scepsis ten aanzien van de goede bedoelingen het vertrouwen in een ontwikkelingslijn naar wereldwijde tolerantie, zoals geschetst door Adeline van Waning, niet ondermijnt? Dit bleek niet het geval. Het is van belang tussen verschillende concepten van verdraagzaamheid te onderscheiden: tussen de fetisj van het morele appèl – en de doorleefde wederkerigheid op het niveau van de gehele mensheid. Het was een alleszins geslaagd symposium, van hoog niveau, over een verschijnsel dat het grote probleem van onze tijd dreigt te worden.

Literatuur

Beck, D.E. & Cowan, C.C. (1996). *Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership, and*

Change. Cambridge MA: Blackwell Business.

Waning, A. van (red.) (1999). *Multiculturele samenleving en psychoanalyse*. Assen: Van Gorcum.

Žižek, S. (1998). *Pleidooi voor intolerantie*. Amsterdam: Boom.

Prof. dr. W. Schönau is emeritus hoogleraar Duitse letterkunde.

Verslag van het lustrumcongres 'Psychoanalytische bewegingen: drie generaties, drie verenigingen – één opleiding'

Yteke Hettinga

Op de laatste zaterdag in november vond het eerste lustrumcongres van de drie psychoanalytische verenigingen in Nederland plaats. Dit congres werd georganiseerd door de vijftientigjarige Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse, het vijfenvijftigjarige Nederlands Psychoanalytisch Genootschap en de drieëntwintigjarige Nederlandse Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie. Niet alleen de leeftijd van de eerste twee verenigingen vormde de aanleiding tot de viering, maar ook de onlangs gestarte (deels) gezamenlijke opleiding. Op de uitnodiging voor dit congres stond vaag afgedrukt de bekende foto met Freud, genomen tijdens het zesde internationale psychoanalytische congres in Den Haag in 1920. Sindsdien is er heel wat beweging geweest. In zijn welkomstwoord herinnerde de voorzitter van de NVPA, Willem Wenniger, hieraan. Hij memoreerde de eerste Nederlanders die interesse voor de analyse hadden, en de oprichting in 1949 van het NPG. Een aantal analytici van beide verenigingen wilde dertig jaar later de contro-verses tussen beide verenigingen, onder andere over de opleiding, opheffen door samenwerking op andere gebieden en zo werd in 1979 de NVPP opgericht. Anno 2002 is de psychoanalytische wereld ook in ons land op een dieptepunt gekomen, aldus de spreker. Ontkenning en looche-ning helpen niet. Oude illusies van almacht zullen moeten worden opgegeven.

De ochtendvoorzitter Toon Rutgers (voorzitter NPG) stelde daarna dat niet de bedreigingen van binnen en buiten de GGZ de aanleiding waren tot het opzetten van een gezamenlijke opleiding, maar dat het handhaven van het analytisch gedachtegoed een bundeling van krachten verdient.

De dilemma's die de lustrumcommissie als uitgangspunt voor het congres op de uitnodiging had staan, waren veelomvattend. Er waren dan ook twee bekende buitenlandse collega's uitgenodigd voor de ochtendlezingen.

Als eerste was daar Peter Fonagy. Zijn voordracht begon met de constatering dat de psychoanalytische theorie in toenemende mate gefragmenteerd raakt. Een proces dat fataal kan zijn. Hij wil met zijn kennistheoretische uiteenzetting een bijdrage leveren om dit proces een halt toe te roepen of om te keren. De psychoanalytische praktijk is een inspiratiebron voor de theorievorming, maar toch is er iets misgegaan met de wetenschappelijke psychoanalytische theorievorming. De oorzaak hiervan ligt gedeeltelijk in de gewoonte van de psychoanalyse om de vanuit de klinische praktijk inductief gevormde theorie tot wet te verheffen, wat in de praktijk tot verstar- ring heeft geleid (en gedeeltelijk tot ongecontro- leerde groei). We moeten de illusie van een op theorie gebaseerde techniek opgeven.

Fonagy sprak uitvoerig over de rol van de impliciete psychoanalytische basiskennis, over de postempirische visie op de wetenschap, en de implicaties die dit heeft voor de ontwikkeling van innovatieve technieken. De validiteit van een theorie ligt in haar vermogen om actie mogelijk te maken en vernieuwende ontdekkingen te doen. We moeten de claim loslaten dat we in principe al weten hoe psychoanalyse gedaan moet worden, en bereid zijn om ideeën die we al hadden om te zetten in vernieuwende behandelingsmethoden en te leren van wat we dan zien. Het is een terugkeren naar de klassieke traditie van de eerste vijftig jaar. Fonagy ziet een goede toekomst in de komende vijftig jaar als nieuwe behandelingsmogelijkheden worden aangemoedigd.

Ik vraag me af op grond waarvan Fonagy met een indeling in vijftig jaren komt. Mijsn inziens vond ook in die eerste vijftig jaren al een wettische behandeling van de theorie

plaats. De visie op de vrouwelijke seksuele ontwikkeling is hiervan een voorbeeld. Hoewel Horney in de jaren twintig en dertig daar al over schreef, veranderden de opvattingen hierover pas in de laatste decennia. Dit neemt niet weg dat de voordracht van Fonagy inspirerend was, voor sommigen ook moeilijk, vandaar dat het prettig was dat meegelezen kon worden. Het zal niet toevallig zijn dat vervolgens Rolf Sandell sprak over structurele verandering. Sandell gaf in zijn voordracht een uitgebreid antwoord op de vraag: wat is het belangrijkste doel van de psychoanalyse en hoe bepaal je of het bereikt is? De toehoorders kregen aan de hand van vier belangrijke vragen op een zeer systematische wijze te horen hoe structurele verandering gedefinieerd kan worden.

1. Welke veranderingen kunnen structureel genoemd worden?
2. Is structurele verandering specifiek of uniek voor de psychoanalyse of kan deze ook op andere wijze tot stand komen?
3. Zijn alle veranderingen in een analyse structureel?
4. Hoe kun je een structurele verandering aanduiden en meten?

Structurele verandering is geen unieke psychoanalytische specialiteit. Eigen aan de structurele verandering is dat deze op zichzelf niet observeerbaar is en daarom afgeleid moet worden van indicatoren. Sandell liet ons zien wat hij had onderzocht met betrekking tot structurele verandering in het STOPP-project. Daarbij werden 434 personen in psychoanalyse of langerdurende psychoanalytische psychotherapie, voor, tijdens en tot drie jaar na de therapie gevolgd. Structurele verandering treedt bij beide vormen van therapie op.

Na de goedverzorgde lunch bereidde de middagvoorzitter Mary Hoxe (voorzitter NVPP) ons voor op de volgende buitenlandse spreekster, Lut De Rijdt. Haar bevolgen voordracht *We don't need your education* was gebaseerd op haar ervaring met adolescenten, zowel ambulante als residentieel. Zij verdedigde de stelling dat psychotherapie met adolescenten een radicaal analytische houding vraagt. Adolescenten lijken te vragen om agogische maatregelen of medicatie om de impact van de crises ongedaan te maken. Het is een vergissing om hun groeipotentieel

vanwege het soms disruptieve karakter af te snijden door hun therapievormen aan te bieden die alleen op aanpassing gericht zijn. De vraag naar structuur die de adolescent stelt, onder andere in zijn symptomen, is een afweer van de crisis die voor de adolescent juist een belangrijk ontwikkelingsmoment is. De vraag naar structuur zou geduid moeten worden. Het analytische kader en de symbolische wet zijn alternatieven voor een agogische aanpak.

De Rijdt ziet een gelijkenis tussen de huidige crisis waarin de psychoanalyse verkeert en de adolescentie. Ontkenning van de problemen doet ons een belangrijk groeipotentieel missen. Regressief idealiseren en afhankelijk zijn van leiders doodt de creativiteit. Ook dit kan in de analytische verenigingen gebeuren.

Niet iedereen zal het met haar opvatting over een analyse bij adolescenten eens zijn, veel hangt het ook af van de mate van gestoordheid. Enige tijd geleden werd in dit tijdschrift door Nicole Vliegen en An Fransens (2002) ook gewezen op het massale en overspoelende karakter van de overdracht en de tegenoverdracht. Zij stellen dat het voor een residentieel adolescententeam essentieel is dat men falen van de behandeling ten gevolge hiervan incalculeert, om psychoanalytisch te kunnen blijven werken. Helaas had de enige Nederlandse spreker, Niek Treurniet, zich om gezondheidsredenen terug moeten trekken. Han Groen-Prakken was bereid gevonden om zich door Ton Stufkens te laten interviewen. Haar lange staat van dienst en kundigheden werden aangehaald door de voorzitter, die haar introduceerde als de koningin van de Nederlandse psychoanalyse. Het werd een ontspannen gesprek. Leidraad was de vraag welke situatie ze aantrof rond de jaren zeventig, tachtig en negentig in de Nederlandse Vereniging. Ze sprak onder andere over de traditie in de analytische verenigingen om te splijten ten gevolge van ongeanalyseerde agressie. De 'gouden tijden' van eind jaren zeventig verdwenen geleidelijk, ook door de dood van verschillende belangrijke Nederlandse analytici (Van Leeuwen, Spanjaard, Lamplde Groot). Niek Treurniet bracht hier de vernieuwende inzichten van Kohut, maar stond bij de integratie ervan toch vrij alleen. Ten slotte pleitte ze voor het organiseren van oppositie

binnen de eigen groep, de discussie. Zo kan men de agressie kwijt zonder dat deze tot splijting leidt. 'In een studieclub is het nodig dat er gestreden wordt.' Ze drukt het zo eenvoudig en kernachtig uit!

Dit verslag schrijvend valt me een rode draad op die door alle voordrachten loopt en ik moet denken aan het liedje van Wim Sonneveld: *Mens, durf te leven!*

De forumdiscussie verliep in een levendige sfeer. Er kwamen vragen als: moeten we ons als analytici niet méér bezig houden met de grote wereldproblemen? Ook werd geconstateerd dat er in de praktijk meer mensen met een zwakke egostructuur worden aangemeld, waarvoor we geen of onvoldoende technische behandelingsmogelijkheden hebben. Bij het NPI blijkt men bezig te zijn met het schrijven van interventietechnieken hiervoor. De verschillende sprekers gaven zeer interessante antwoorden, maar stipt om vijf uur werd de congresdag toch afgesloten door collega Jan Scheffer om over te gaan tot het informele gedeelte van deze congresdag. Een dag, die loochenen en ontkennen van de spanningen binnen de Nederlandse Psychoanalytische wereld minder mogelijk maakte. Er waren veel onbekende congresgangers en ik miste sommige bekenden. Dit bevorderde ook het (realiteits)besef dat er conflicten zijn. In de informele sfeer was dit duidelijker merkbaar voor mij. De keuze van de lustrumcommissie voor veel buitenlandse sprekers lijkt, in ieder geval mede, ingegeven door de interne conflicten. Ik hoop dat de discussie in de verenigingen er zodanig door wordt aangewakkerd dat we bij een volgend lustrum meer sprekers uit de eigen analytische verenigingen krijgen. Het wachten is nu op de resultaten van deze boeiende dag.

Literatuur

Vliegen, N. & Fransens, A. (2002). Psychotische jongeren en het residentieel behandelteam. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 8, 145-156.

Y. Hettinga is klinisch psycholoog/psychotherapeut, werkzaam in eigen praktijk en het Bernhoven Ziekenhuis te Oss. Kinderpsychoanalytica en gedragstherapeut te Nijmegen.